

SE ROZVOJ REGIONŮ **text přednášky 1**

REGION, EKONOMICKÁ ÚROVEŇ A ROZVOJ REGIONU - ZÁKLADNÍ POJMY

Region, regionalizace, regionalismus

Region je chápán jako území, vyznačující se určitou vnitřní soudržností, jednotnou kvalitou či charakteristikou jevů. Pojetí a přístup k regionům lze rozlišit na objektivní nebo subjektivní. Objektivní pojetí je starší a souvisí s myšlenkou, že přírodní prostředí významně ovlivňuje socio-ekonomické charakteristiky lidské společnosti. Region je zde chápán jako reálně existující jednotka. Subjektivní pojetí chápe region jako abstrakci, model, který pomáhá studovat dané území.

Homogenní regiony jsou stejnorodé ve vztahu ke zvoleným kritériím, které jsou více či méně stabilními (morfologie, klima, sektorová struktura průmyslu, míra dlouhodobé nezaměstnanosti). Heterogenní/funkční regiony jsou definovány na základě vnitřní spojitosti (nodální či polarizované regiony) – jsou propojené vztahy (např. metropolitní oblasti).

Fyzický – přírodní region je výsledkem geologických a geomorfologických procesů působících po dlouhou dobu. Tyto procesy vytvářejí přírodní krajinu a přírodní regiony. Přírodní regiony se však v současné společnosti stávají stále méně významnými, ačkoliv sehráli důležitou roli jako prostředí pro lidské aktivity a spoluvytvářeli pocit identifikace a regionální identity. Přirozené hranice jako hory či řeky dodnes tvoří hranice regionů, které už však po dlouhém vývoji fungují na jiném základě. Při studiu přirozených regionů jsou zkoumány především vertikální vazby.

Ekonomický-funkční region je analytickou definicí – vychází z přístupu definovat region jako funkční jednotku fungující skrze efektivní ekonomické chování lidí. Např. v klasické teorii centrálních míst je region definován podle své pozice na ose mezi centrálním místem a periferií, centrálním místem a zázemím. V tomto smyslu je region orientovaný na produkci, heterogenní a horizontální.

Politický-administrativní region je normativní definicí regionu jako socio-politické interpretace. Pro stát je výhodné decentralizovat území do malých jednotek a řídit je skrze politickou reprezentaci. Role této definice se zvýšila v moderní společnosti. Regiony jsou důležitými úrovněmi ekonomických intervencí či politických regulací. Je to oblast, v rámci které se odehrávají politické debaty a akce.

Socio-kulturní region je komplexní definicí. Tradičně byly tyto regiony definovány jako umístění skupin lidí s podobnou lingvisticko-kulturní charakteristikou a socio-kulturními praktikami spjatými s určitým územím. To znamená, že bylo možné mluvit umístěné občanské společnosti, etnických regionech či homogenních kulturních regionech, kde lidé sdílejí společnou vizi regionu. Kvůli migraci a smíšené identitě moderní společnosti je toto pojetí v současné době a v postmoderní společnosti nemožné. Současný socio-kulturní region je prostředím pro sociální interakce, místo setkávání lidského faktoru a sociální struktury.

Regionalizace je chápána jako proces vymezování regionů. Vymezení regionu závisí na určitých kritériích vyplývajících z účelu - regionalizace je vždy účelová. Regionalizační přístupy tak mohou být založeny na uplatnění kritérií stupně a povahy ekonomického rozvoje (zaostávající versus dynamické regiony), na ukazatelích ekonomického potenciálu (přírodní podmínky, poloha, kvalita a dostupnost pracovní síly, apod), na vymezení dominujících funkcí (bydlení, rekreace, ochrana ŽP) či na základě kritérií veřejné správy (administrativní regiony).

Administrativní regiony jsou vymezovány pro účely výkonu státní správy a územní samosprávy (krýt se nemusí). Důležitou roli hraje časová stabilita regionů. U administrativních regionů existují 2 typy vztahů: skladebnost (vyšší administrativní region je tvořen několika celky nižší úrovně), podřízenost či nadřízenost (závaznost norem přijatých na vyšší úrovni pro úrovně nižší).

Účelové regiony jsou vymezovány pro řešení určitých problémů. Většinou se používají pro ekonomické povzbuzení rozvoje státu či pro zabezpečení ochrany přírody. Mívají omezenou časovou platnost. Účelovými regiony mohou být například národní parky, vědeckotechnické parky, euroregiony či dokonce jednotlivé jednotky NUTS (účelové regiony pro potřeby statistického sledování a regionální politiky).

Regionalismus je pojem spojený konsolidací střední úrovně správy a samosprávy, s problematikou vymezení vhodných regionů a stanovením jejich kompetencí. Ve většině případů jde o vzájemné působení centralizačních a decentralizačních procesů a trendů.

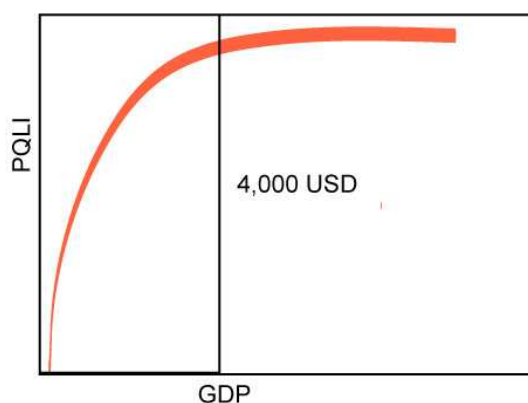
Primární regionalismus je v mnoha případech úsilím o získání alespoň minimální regionální autonomie v rámci státu (často se mluví o tzv. kulturním regionalismu). Tento proces většinou pokračuje v úsilí o decentralizaci státní moci, o podíl na veřejné správě, prosazení samosprávy, o zajištění srovnatelné ekonomické úrovně regionů (sekundární regionalismus). Regionalismus ústavní je pak snahou zakotvit samosprávné postavení jednotlivých regionů do ústavy unitárního státu.

Regionální rozvoj

Samotné slovo rozvoj (development) patří vůbec k nekomplexnějším. Tradičně je rozvoj chápán jako proces spojený spíše s modernitou/modernizací, ekonomickým růstem, průmyslovou kapitalistickou společností a křesťanskou tradicí. Obsah pojmu byl a je výrazně eurocentrický (viz. termín rozvojové země/developing countries označující země tzv. třetího světa). Rozvoj jako takový byl po druhé světové válce významně institucionalizován prostřednictvím nejrůznějších typů agentur operujících v různém prostorovém měřítku (OSN, World Bank, apod.).

Klasické pojetí rozvoje bylo patrně nejvíce zpochybněno v souvislosti s konceptem tzv. trvale udržitelného rozvoje (resp. post-developmentu či ethno-developmentu). Zřejmým motivem pro zpochybnění industriálně chápaného rozvoje je především zvyšující se globální zatížení životního prostředí, vedlejším motivem pak může být postmoderní respekt vůči kulturní diverzitě a lokálním/regionálním tradicím a tradičnímu způsobu života (industriální rozvoj s sebou většinou přinášel určitou normalizaci a standardizaci).

Současná definice regionálního rozvoje se tedy neomezuje pouze na rozvoj ekonomický, nýbrž klade důraz na socio-ekonomický rozvoj – tj. rozvoj komplexní. Rozvoj definovaný čistě ekonomicky (růst HDP, spotřeba, zdroje) často nekoresponduje s rozvojem socioekonomickým (viz obr. 1).

obr. 1: Při srovnání vývoje HDP na hlavu s vývojem jednoduchého ukazatele fyzické kvality života (tzv. PQLI) založeném na dětské úmrtnosti, gramotnosti a naději na dožití se ukazuje nelineární závislost (zhruba od 4000 USD na obyvatele se již vliv růstu HDP na zvyšování kvality života neprojevuje)

Často se objevuje dilema mezi ekonomickou efektivitou na straně jedné a sociální rovností na straně druhé. Obecně se předpokládá, že čím větší prostor se poskytne tržním silám, tím rychlejší bude ekonomický vývoj. Pro alespoň částečné omezení tržních sil zase hovoří sociální hlediska. U řady odvětví (zdravotnictví, sociální péče) je nevhodné svěřit jejich rozvoj pouze tržním silám. Nicméně přesto platí, že ekonomická výkonnost je významně spjata i se sociálním rozvojem regionu.

Mezi ryze ekonomické ukazatele vyjadřující velikost/resp. výkonnost regionální ekonomiky lze zařadit především HDP (hrubý domácí produkt; GNP, GDP = gross national/domestic product). Jde v podstatě o souhrnnou hodnotu produkce zboží a služeb (přidanou hodnotu) v rámci hranic státu/regionu. Pro účely meziregionální komparace jde o relativně problémový ukazatel – jednak se liší definice HDP, dostupnost údajů a jednak řada existenčních aktivit leží mimo měřenou ekonomiku. Světová banka používá mj. ukazatel tzv. **parity kupní síly** (PPP = purchasing power parity) – ten převádí regionální odhady HDP na společné měřítko založené na americkém dolaru. Jde tedy vlastně o HDP na obyvatele přepočítané tak, aby se zohlednily rozdíly v cenové hladině mezi státy.

K dispozici je samozřejmě celá řada dalších ukazatelů jak ekonomické povahy (GNI, gross national income = obsahuje HDP plus hodnotu služeb a zboží vyrobených občany daného státu bez ohledu na území), tak ukazatelů zachycujících další aspekty kvality života (naděje na dožití, úmrtnost, gramotnost, energetická spotřeba, produkce CO₂, apod.).

Mezi alternativní ukazatele patří například **indikátor tzv. sociálního bohatství** (social welfare indicator), jehož definice/skladba není ovšem zdaleka jednotná. Příkladem konstrukce takového indikátoru může být např. ukazatel založený na sledování příjmu na osobu, úrovně vyššího vzdělání, průměrné nezaměstnanosti a ekonomické aktivity mužů. Jiná skladba tohoto typu ukazatele zahrnuje postavení jedince, rasovou rovnoprávnost, úroveň demokracie, vzdělávání, ekonomický růst, technologické změny, zemědělství, životní podmínky, zdraví a blahobyt. Např. OSN (resp. UN Development Programme) využívá tzv. **Human Development Index (HDI)** založený na kombinaci ukazatelů chudoby (HDP per capita, PPP), gramotnosti, vzdělání, naděje na dožití.

***Růst** je spojen se změnami kvantitativních charakteristik (příjmová úroveň regionu, zaměstnanost, kapacity technické infrastruktury).*

***Rozvoj** je naopak spojen se změnami kvalitativních charakteristik (kvalifikační úroveň, zlepšení dopravní situace, zlepšení kvality životního prostředí).*

***Stagnace** je charakterizována stabilní, nicméně nerozvíjející se ekonomickou situací.*

***Úpadek** je pak situace, kdy krachující a odcházející firmy, lidé či technologie nejsou nahrazeny novým přílivem lidského či ekonomického kapitálu.*

Britský sociolog Anthony Giddens mluví v případě vyspělých států o tzv. postnedostatkovém systému (post-scarcity system). Postnedostatkový systém patrně vede i ke změnám sociálního života, především k tzv. únavě z rozvoje zaznamenané ve vyspělých zemích a v důsledku toho k potenciálně většímu globálnímu přerozdělování ekonomického bohatství.

Vzhledem k již dosažené ekonomické úrovni v některých vybraných státech a zvýšenému zájmu o redukci znečištění, řešení populačního tlaku či zkvalitnění životních podmínek lze zde očekávat tzv. **nulový ekonomický růst** (zero economic growth). Tato myšlenka je založena na (nereálném) konceptu návratu k samo-udržitelné ekonomice. Navíc je myšlenka nulového růstu zcela nepřijatelná pro rozvíjející se/industrializující se země.

Důležitou roli při zpochybnění tradičně chápaného (neomezeného) růstu sehrály problémy vyspělých kapitalistických zemí. Týkaly se především vzniku nových sociálních hnutí orientovaných na udržení životního prostředí, na alternativní způsoby života (opozice vůči konzumnímu životnímu stylu umožňovanému masovou produkcí), na demokratičtější formy vládnutí (opozice vůči technokratickým způsobům vlády), na alternativní způsoby práce (opozice vůči fordistickým způsobům její organizace). Významnou roli sehrála rovněž publikace manželů Meadowsových *Meze růstu* (vydaná v roce 1972 jako zpráva tzv. Římského klubu) prognózující vyčerpání přírodních zdrojů v závislosti na pokračujících technických výrobních postupech. Praktickým stimulem pak byla naftová krize, jakoby potvrzující neudržitelnost nastoupených trendů.

*Poměrně výrazným je koncept tzv. trvale udržitelného rozvoje (**sustainable development**), který se poprvé objevil na počátku 80. let a odkazoval k dřívějším myšlenkám limitů růstu. Jedním z principů bylo zefektivnění ekonomického růstu, tak aby bylo sníženo využívání přírodních zdrojů a docíleno spravedlivějšího rozdělení zisků a nákladů růstu. Tento přístup ke také někdy chápán jako určitá „ekologická modernizace“. Řada autorů věřila v možnost úplného nahrazení rozvojového významu přírodních zdrojů zdroji lidského kapitálu.*

*Koncept TUR byl kritizován z mnoha pozic – zejména radikální skupiny kritizovaly vůbec samotnou myšlenku dalšího rozvoje (*What is sustainable? Sustainable development is development that lasts!*). Nedorozumění pramenila rovněž z rozdílného důrazu kladeného buď na rozvoj či na udržitelnost (environmentální, nikoli rozvoje). Tzv. Earth Summit v Rio de Janeiro nastartoval zkoumavější postoj vůči roli národních států, nadnárodních společností a institucí typu Světové banky. Přestože z debaty kolem TUR vykrystalizovala řada důležitých a medializovaných témat (např. globální oteplování či biodiverzita), klíčový problém vztahu ekonomického rozvoje a udržitelnosti globálních/regionálních ekosystémů zůstal v řadě ohledů nedořešen.*

Nositel Nobelovy ceny Paul Samuelson rozlišil 4 navzájem provázané základní faktory podmiňující rozvoj – obyvatelstvo, přírodní zdroje, domácí nebo importovaný kapitál a technologie.

Populační faktor souvisí s pozicí země na křivce demografického přechodu – nejvíce rozvinuté země se většinou nacházejí ve III. či IV. fázi (mají mírně expandující či stagnující populaci). Důležitým faktorem je zde i věková struktura, tj. poměr ekonomicky aktivních ku ekonomicky závislým. V LDRs je typickým rychlý populační růst, nízká vzdělanostní úroveň a nízké zdravotní standardy.

V oblasti přírodních zdrojů může být omezujícím faktorem jejich nedostatek či politické nebo kulturní bariéry znemožňující jejich využívání.

Chudoba, nízká úroveň vkladů či jejich rozložení do neproduktivních oblastí, národní překážky pro příliv zahraničního kapitálu – to jsou některé z kapitálových omezení rozvoje.

V oblasti technologií hraje roli míra inovační schopnosti regionu či potenciálu uplatnit importované technologie.

Faktory působící v regionálním měřítku (podle Matoušková 2000)

Lokalizace firem

Firmy ovlivňují nejen míru nezaměstnanosti, ale i výši průměrných peněžních příjmů v regionu. Firmy v terciárním sektoru navíc poskytují služby obyvatelstvu a tím ho stabilizují v regionu. Obce se snaží být atraktivní pro firmy (snaží se reagovat na lokalizační chování firem). Z hlediska ekonomické prosperity regionu je důležitá i sektorová struktura firem (příslušnost ke stagnujícím či progresivním odvětvím), méně výhodné je zastoupení sezónních sektorů.

Intenzita vnitroregionálních vazeb

Jde o intenzitu vazeb mezi jednotlivými podniky, resp. institucemi v regionu, které pak přispívají k tzv. multiplikačnímu efektu (který může působit jak kladně tak záporně). Dobrá úroveň formálních i neformálních vazeb v rámci progresivních odvětví přispívá také ke zvyšování inovačního potenciálu regionu.

Organizační forma firem

Zastoupení jednotlivých organizačních forem firem je důležité pro celkovou ekonomickou pozici regionu. Organizační forma je často úzce spojena s velikostí firmy a mírou její autonomie (ředitelství vs. pobočka). Patrně nejméně výhodné (z dlouhodobého hlediska) jsou pro region pobočky velkých firem (je zde pouze střední management, většinou vyžadují pouze málo placenou, nekvalifikovanou pracovní sílu, jsou jako první ohroženy uzavřením).

Demografická situace

Regionální ekonomická úroveň závisí jak na přirozeném demografickém vývoji, tak na migraci. Důležité je především věková struktura – rozložení jednotlivých složek populace. Každá složka má jiné nároky na služby, infrastrukturu a tím i veřejný rozpočet. Na příjmové stránce regionu se naopak podílí pouze produktivní obyvatelstvo.

Důležitou charakteristikou je také poměr emigrace a imigrace. V emigračním regionu dojde z krátkodobého hlediska k zlepšení poměru pracovních míst a pracovních sil. Z dlouhodobého hlediska

ke zhoršení charakteristik regionálního trhu práce. (Brain drain – odliv mozků : jde o specifickou formu emigrace kvalifikovaného obyvatelstva)

Hospodářská politika státu

V regionech se projevují kombinované dopady regionální, monetární (např. zvýhodnění úrokových sazeb pro malé a střední podniky), resp. fiskální (např. meziregionální přerozdělování státního rozpočtu) politiky.

Sektorové politiky mají regionální dopad zejména u prostorově koncentrovaných sektorů (např. těžba uhlí). Státním zásahem je i tzv. protekcionismus – jde o ochranu vybraného regionálně koncentrovaného odvětví (např. textilní výroba v Lancashiru v poválečné Británii).

Teorie regionálního rozvoje

Jedním ze základních způsobů klasifikace teorií regionálního rozvoje je jejich dělení na teorie regionální nerovnováhy (divergenční) a teorie regionální rovnováhy (tzv. konvergenční). Podle nich v průběhu vývoje dochází ke zvětšování, resp. ke zhlazování meziregionálních rozdílů.

Rozdíl mezi teoriemi tkví v tom, zda autoři kladou větší důraz na procesy vedoucí k nivelizaci (např. přesun kapitálu do oblastí s vyšší mírou zisku – např. s levnější pracovní silou díky nezaměstnanosti) nebo naopak na mechanismy diferenační (např. u banky vždy snáze získá úvěr úspěšný subjekt z prosperujícího regionu). Toto dělení je navíc komplikováno nejasnou definicí časové horizontu, ve kterém by mělo k vyrovnávání či divergenci docházet. Navíc konvergenční a divergenční trendy mohou na různých hierarchických úrovních působit protichůdně.

Například v USA by podle dostupných dat mělo docházet (s několika výkyvy – např. ve 20. letech – k trvalé sbližování regionálních úrovní. Naopak v nepoměrně menší ekonomice Velké Británie lze za posledních 25 let vyzorovat naopak mírnou divergenční tendenci navzdory velice aktivní regionální politice.

V ohnisku zájmu je rovněž problematika vzniku regionálních nerovností, která však nebyla dosud uspokojivě vysvětlena. Dosud nebyla podána odpověď např. na otázky vzniku propastných rozdílů mezi rozvojovými a vyspělými státy za posledních 200 let. Dá se tedy usuzovat, že kumulativní a konvergenční procesy mají navrch nad procesy nivelizačními a homogenizačními.

Existence meziregionálních nerovností a rozdílná míra jejich tolerance v jednotlivých zemích jsou spouštěcími důvody pro vznik regionálních politik.

Související literatura a prameny:

- MATOUŠKOVÁ, Z., MACHÁČEK, J., POSTRÁNECKÝ, J., TOTH, P. (2000): Regionální a municipální ekonomika. Praha, Fakulta národohospodářská VŠE, 156 s.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje. Praha, Karolinum, 211s.
- HAGGETT, P. (2001): Geography: A Global Synthesis. Prentice Hall, Harlow, 833 s.